

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin Din Öğretimi Yaklaşımında Birey ve Toplumun İdeolojik Tahayyülü

Şeyma TURAN | <https://orcid.org/0000-0001-9398-5053>

Arş. Gör. | Sorumlu Yazar | seyma.turan@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | <https://ror.org/0468j1635>

Din Eğitimi | Rize, Türkiye

Bayramali NAZIROĞLU | <https://orcid.org/0000-0003-2091-614X>

Prof. Dr. | Yazar | bayramali.naziroglu@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | <https://ror.org/0468j1635>

Din Eğitimi | Rize, Türkiye

Öz

Eğitim ve öğretimle ilgili resmi dokümanlar, tüm dünyada devletlerin nasıl bir insan yetiştirme arzusunda olduklarının ipuçlarını veren önemli belgelerdir. Bu belgeler yeterli düzeyde analiz edildiğinde bir toplumun kısa, orta ve uzun vadede hangi özelliklerle donatılacağını izini sürmek mümkün olmaktadır. Türkiye'de de sık sık değişen eğitsel dokümanların derinlemesine analiz edilmesi, ülkeyi nasıl bir geleceğin beklediğini kestirmek için önemli veriler sağlayacaktır. Bu makalede 2024 yılında kamuoyuyla paylaşılan Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin birey ve toplum merkezli ideolojik unsurlar açısından neler vaat ettiği ele alınmaktadır. Bu bağlamda makalenin temel problemini, "Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, birey ve toplum merkezli ideolojik unsurlar açısından nasıl bir yaklaşıma sahiptir?" sorusu oluşturmaktadır. Araştırmada temel problem doğrultusunda, mezkûr Program'ın birey ve toplum merkezli ideolojik unsurlar açısından sahip olduğu yaklaşımı ortaya koymak amaçlanmaktadır. Program'la ilgili şu ana kadar çok sayıda sivil toplum örgütü rapor yayımlamış, medyada çok sayıda görüş ve değerlendirme yapılmıştır. Ancak yeni yayımlandığı için literatürde Program'la ilgili henüz yeterli düzeyde akademik çalışmanın yapıldığı söylemek zordur. Bu durum göz önüne alındığında bu makalenin alana katkı sağlama potansiyeli yüksek görülmektedir. Araştırmada temel probleme cevap bulmak adına nitel araştırma yöntemi kullanılmış; Program'ın birey ve toplum merkezli ideolojik unsurlar açısından durumunu mevcut hâliyle ortaya koyma söz konusu olduğu için nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni tercih edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın çalışma birimini oluşturan Program, doküman analizi tekniğiyle incelenmiştir. Program'ın analizi esnasında araştırmacılar tarafından hazırlanan kontrol listesi kullanılmış; veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda elde edilen bulgular; kimlik, otorite, özgürlük, adalet-eşitlik, kendini gerçekleştirme ile epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme olmak üzere altı tema altında değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda Program'ın; kimlik, otorite, özgürlük, adalet-eşitlik, kendini gerçekleştirme, epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme temaları bağlamında hem birey hem de toplum merkezli ideolojik unsurlara yönlendiren içeriklere sahip olduğu tespit edilmiş; bununla birlikte birey ve toplum merkezli ideolojik unsurların temalar bazındaki yoğunluğunun farklı olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda kimlik ve otorite temalarında toplum merkezli; özgürlük, adalet-eşitlik, kendini gerçekleştirme ile epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme temalarında birey merkezli ideolojik unsurların daha baskın olduğu görülmüştür. Aynı zamanda temalar bazında birey merkezli ideolojik unsurlar kapsamında farklılaşmanın ön plana çıktığı; toplum merkezli ideolojik unsurlar bağlamında ise devletin toplumu öncelleyen bir yaklaşımının olduğu, ayrıca bireysel ve toplumsal ihtiyaçların zaman zaman göz ardı edildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Din eğitimi, TYMM, DKAB öğretim programı, birey merkezli ideoloji, toplum merkezli ideoloji, nitel araştırma

Atıf Bilgisi

Turan, Şeyma- Nazıroğlu, Bayramali. "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin Din Öğretimi Yaklaşımında Birey ve Toplumun İdeolojik Tahayyülü". Rize İlahiyat Dergisi 27 (Ekim 2024), 15-33.

<https://doi.org/10.32950/rid.1507279>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 29.06.2024	Kabul Tarihi: 17.09.2024	Yayın Tarihi: 20.10.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale; Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından SDK-2023-1523 proje numarası ile desteklenen ve Prof. Dr. Bayramali Nazıroğlu danışmanlığında Arş. Gör. Şeyma Turan tarafından hazırlanan doktora tezinden hareketle üretilmiştir.		
Yazar Katkı Düzeyleri	Sorumlu yazar (ŞT) %50, yazar (BN) %50.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

Ideological Imagination of the Individual and Society in the Approach to Religious Education of The Century of Türkiye Education Model

Şeyma TURAN | <https://orcid.org/0000-0001-9398-5053>

Res. Assist. | Corresponding Author | seyma.turan@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University | <https://ror.org/0468j1635>

Religious Education | Rize, Türkiye

Bayramali NAZIROĞLU | <https://orcid.org/0000-0003-4790-0711>

Prof. Dr. | Author | bayramali.naziroglu@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University | <https://ror.org/0468j1635>

Religious Education | Rize, Türkiye

Abstract

Official documents on education and training are important documents that give clues about the kind of people that states all over the world wish to raise. When these documents are sufficiently analyzed, it is possible to trace the characteristics with which a society will be equipped in the short, medium, and long term. An in-depth analysis of the frequently changing educational documents in Türkiye would provide important data to predict what kind of future awaits the country. From this point of view, this article discusses what the Secondary Education Curriculum for the Course of Religious Culture and Knowledge of Ethics (9th, 10th, 11th, and 12th Grades) The Century of Türkiye Education Model, which was shared with the public in 2024, promises in terms of individual and society-centred ideological elements. In this context, the main problem of the article is “What approach does the Secondary Education Curriculum for the Course of Religious Culture and Knowledge of Ethics (9th, 10th, 11th, and 12th Grades) The Century of Türkiye Education Model has in terms of individual and society-centred ideological elements?”. In line with the main problem of the research, it is aimed to reveal the approach of the Curriculum in terms of individual and society-centred ideological elements. Numerous non-governmental organizations have published reports on the Curriculum so far. Also, there have been on the Curriculum numerous opinions and assessments in the media. However, since it has been published recently, it is difficult to say that there are enough academic studies on the Curriculum in the literature yet. Considering this situation, it is possible to say that this article has high potential to contribute to the literature. In the research, the qualitative research method was used to find answers to the main problem. Since it is in question to reveal the current situation of the Curriculum in terms of individual and society-centred ideological elements, the case study design, one of the qualitative research designs, was preferred. In this context, the Curriculum, which constitutes the study unit of the research, was analyzed by document analysis technique. During the analysis of the Curriculum, the checklist prepared by the researchers was used, and the data were subjected to content analysis. The findings obtained as a result of the analysis were evaluated under six themes: identity, authority, freedom, justice-equality, self-actualization, epistemic approach, and critical thinking. As a result of the research, it was determined that the Curriculum has contents that lead to both individual and society-centred ideological elements in the context of identity, authority, freedom, justice-equality, self-realization, epistemic approach, and critical thinking themes. However, it was observed that the intensity of individual and society-centred ideological elements on the basis of themes was different. In this regard, it was observed that society-centred ideological elements were more dominant in the themes of identity and authority; individual-centred ideological elements were more dominant in the themes of freedom, justice-equality, self-realization, epistemic approach, and critical thinking. At the same time, it was concluded that differentiation came to the forefront within the scope of individual-centred ideological elements based on themes. The state has an approach that prioritize society in the context of society-centred ideological elements, and individual and social needs are sometimes ignored.

Keywords

Religious education, The Century of Türkiye Education Model, DKAB curriculum, individual-centred ideology, society-centred ideology, qualitative research

Citation

Turan, Şeyma- Naziroğlu, Bayramali. “Ideological Imagination of the Individual and Society in the Approach to Religious Education of The Century of Türkiye Education Model”. Rize Theology Journal 27 (October 2024), 15-33.

<https://doi.org/10.32950/rid.1507279>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 29.06.2024	Date of Acceptance: 17.09.2024	Date of Publication: 20.10.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. This article was supported by Recep Tayyip Erdoğan University the Scientific Research Projects Unit with the project number SDK-2023-1523 and prepared by Res. Asst. Şeyma Turan under the supervision of Prof. Dr. Bayramali Naziroğlu based on the doctoral thesis.		
Auth. Contribution Rates	Corresponding author (ŞT) %50 , author (BN) %50.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

Ulus devlet ortaya çıktıktan sonra insanı ve toplumu belli bir anlayış doğrultusunda şekillendirme çabası, farklı dünya görüşlerinin temel çatışma noktalarından biri hâline gelmiş; bu çatışma, ağırlıklı olarak eğitim alanında ve eğitimin temel mekânı olan okul etrafında gerçekleşir olmuştur. Özellikle son iki yüzyılda yönetim gücünü elinde bulunduranlar, bu gücü kullanarak eğitimi kendi politik ve ideolojik aidiyetlerinin üretimi ve konsolidasyonu için araçsallaştırmaktan geri durmamıştır. İlk olarak Batı'da başlayan bu süreç çok geçmeden diğer ülkelere sıçramış, özellikle yirminci yüzyılda Türkiye gibi ulus devletler eğitimin insan şekillendirme gücünü keşfederek kendi birey ve toplum anlayışları için onu işe koşmuştur. Türkiye'de şûralar, kanunlar, yönetmelikler, okullar, dersler, öğretim programları, ders materyalleri vb. pek çok unsur bu maksatla neredeyse her yeni hükümette hatta bazen buna da gerek olmadan biteviye değişikliğe uğramış; eğitim tartışmaları ülke gündemini sürekli meşgul etmiş ve etmeye de devam etmektedir. Gayet tabii birtakım eğitsel gereksinimler haricinde her değişimin temel motivasyonu, çocuk ve gençleri belli bir ideolojik kalıp içinde yetiştirmektir. Bu bakımdan eğitimde ortaya konan temel değişikliklerin ideolojik bağlamda nasıl bir insan tasavvuruna sahip olduğunun deşifre edilmesi önem kazanmaktadır.

İdeoloji, literatürde bazen boş fikirler kümesi gibi olumsuz bazen de düşünce dizgesi, bir öğretinin temel düşünceleri veya fikir akımları gibi olumlu ya da nötr anlamlarda kullanılmaktadır.¹ Kavram; ekonomik ya da politik temellere dayanan, belirli bir grup veya kişi tarafından benimsenen düşünce ya da inançlar² yahut herhangi bir kuramın dayandığı düşüncelerin tümü³ gibi manalar da taşımaktadır. Türkçede ağırlıklı olarak politik yönü ön plana çıkarılan⁴ sözcüğün genel anlamda *düşünme sistemine* karşılık geldiğini söylemek mümkündür.

Sosyal bilimler literatürüne bakıldığında her disiplinin ideoloji kavramına farklı boyutlardan yaklaştığı görülmektedir. Bu bağlamda ideoloji, bazen doğruyu ya da yanlış, bilimselliği ya da bilim dışılığı ayırt eden⁵ bir mekanizma iken bazen ekonomi merkezli⁶ bazen de inanç merkezli⁷ tanımlanan bir kavram olmaktadır. Bazen organize siyasal davranış, siyasal toplum oluşturma, siyasal grup,⁸ siyasal kuram, siyasal düşünme biçimi, politik ve felsefi öğreti ve toplum perspektifi⁹ olarak insanlar arası davranışları düzenleme, toplumsal yaşamdaki anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci, toplumsal anlamların belirlenmesi alanındaki mücadele, uyum yaratabilme ve toplumsal gerginlikleri çözebilme yetisi olarak ele alınan ideoloji kimi zaman da zıt anlamların üretildiği, tartışıldığı, yeniden üretildiği ve dönüştürüldüğü karmaşık bir süreç¹⁰ olmaktadır. Kavram, zaman zaman bağlılarına sınır çizen ve insanlara değerler, normlar ve inançlara dayalı anlamlı bir dünya sunan¹¹ mega anlatı olarak, yeri geldiğinde de insanların sergiledikleri davranışların arkasında yatan düşünce sistemi¹² olarak ön plana çıkarılmaktadır.

İdeoloji, eğitimde daha çok ülkü, inanç, öğreti,¹³ dünya ve toplumla ilgili tutarlı bir yapı¹⁴ olarak tanımlanmaktadır. Ancak kavramın, egemen sınıfın çıkarlarına hizmet edecek şekilde çarpıtılmış gerçeklik anlayışı oluşturan¹⁵ yönüyle ele alındığını da

¹ Bk. Terry Eagleton, *İdeoloji*, çev. Müttalip Özcan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 18; Ahmet Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2020), "İdeoloji", 1/1/1012.

² Jonathan Crowther (ed.) (Oxford: Oxford University Press, 1995), "Ideology", 589.

³ Robert Avery vd. (ed.) (İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1991), "Ideology", 481.

⁴ TDK, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), "İdeoloji", 1152.

⁵ Bk. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013), "İdeoloji", 176-177; Ayrıca bk. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005), "İdeoloji", 3/26-27.

⁶ Bk. M. Rosenthal - P. Yudin, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1972), "İdeoloji", 226-227.

⁷ Bk. Cevizci, "İdeoloji", 1/1012.

⁸ Bk. Atilla Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü* (Ankara: Adres Yayınları, 2005), "İdeoloji", 93; Zekeriya Yıldız, *Politika Sözlüğü* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2003), "İdeoloji", 194.

⁹ Bk. Eyüp Sabri Yarmalı - Selçuk Alp, *Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2011), "İdeoloji", 327; Esat Şener, *Hukuk Sözlüğü* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2001), "İdeoloji", 324.

¹⁰ Bk. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), "İdeoloji", 319-321; Hasan Güneş, *Sosyoloji Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2016), "İdeoloji", 126-127; Susan Silbey, *Sosyoloji Sözlüğü*, ed. Bryan S. Turner (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020), "İdeoloji", 436-437.

¹¹ Bk. Mahmut Hakkı Akın, *Toplumsallaşma Sözlüğü* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), "İdeoloji", 75-76.

¹² Bk. Ali Seyyar, *Davranış Bilimleri Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)* (İstanbul: Beta Basım, 2004), "İdeoloji", 344-345.

¹³ Bk. Remzi Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000), "İdeoloji", 592.

¹⁴ Bk. Hasan Demirtaş - Hasan Güneş, *Eğitim Yönetimi ve Denetimi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2002), "İdeoloji", 74; Hasan Güneş, *Eğitim Bilimleri Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2015), "İdeoloji", 198.

¹⁵ Bk. Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2012), "İdeoloji", 445.

vurgulamak gerekir. Özellikle Marksist literatürde okulun insanları devletin kullanışlı aparatları hâline getirdiği iddiasının taraftarı çoktur. Bu görüşe göre eğitim, devletin kendi çıkarları doğrultusunda ideal vatandaşı yetiştirmesinin en güçlü araçlarından biridir.¹⁶ Illich,¹⁷ Freire,¹⁸ Gatto,¹⁹ Spring²⁰ gibi eğitime eleştirel perspektiften bakan isimlerin çıkış noktasını da bu yaklaşım oluşturmaktadır. Bu isimlerin tamamına yakını; devletin istediği insan modelini yetiştirmek için okullarda verilen eğitimi araçsallaştırdığını iddia etmektedir. Türkiye’deki eğitim uygulamalarına baktığımızda da benzer eleştirilere rastlanılmaktadır.

Kuşkusuz devletler için genel eğitimin yanında din eğitimi de önemli bir araç olagelmıştır. Türkiye’de Cumhuriyet tarihi boyunca okullarda din derslerinin iniş çıkışları, niceliği ve niteliğiyle ilgili atılan adımlar, bu durumun en güzel kanıtı olsa gerektir.²¹ Bilindiği gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında okullarda az da olsa din derslerine yer verilmiş; ardından bu dersler uzunca sayılabilecek bir dönem örgün eğitim kurumlarından uzak tutulmuştur. Çok partili hayata geçişle birlikte din öğretimi, yeniden okula dönmüş; 1982 Anayasası’yla da zorunlu ders statüsüne kavuşmuştur. 1990’lı yıllarda din ile devlet arasına yeniden mesafe girmiş; 2000’li yıllarda bu mesafe hızlıca kapanmıştır. Buradan hareketle ideolojiler değiştikçe din eğitimi anlayışının da değiştiğini ve makbul birey ve toplumun her dönemde yeniden tasarlandığını ifade etmek gerekir.

Hâlihazırda Türkiye’de din dersleri farklı hukuki metinlere²² dayanmakta ve din öğretimi programları bu mevzuat doğrultusunda hazırlanmaktadır. Bununla birlikte yöneticiler, kanunları kendi dünya görüşlerine göre yorumlayarak öğretim programlarını bu perspektifle şekillendirmeye ve kendilerince iyi insan profilini ortaya koymaya çalışmakta; bunun neticesi olarak da din öğretimi programları diğer derslerdeki gibi sıklıkla değiştirilmektedir.²³ Fakat burada vurgulanması gereken husus, 2002 yılından itibaren iktidarda aynı siyasi gelenek olmasına rağmen hem ilköğretim hem de ortaöğretim programlarının dört kez değiştirilmiş olmasıdır. Bu durum, devlet ideolojisinin uyum ve yenilenme potansiyelini göstermesi bakımından olumlu bir durummuş gibi gözükse de eğitimde istikrar, öngörülebilirlik ve sürdürülebilirlik açısından hayli olumsuz sonuçlara yol açma potansiyeli taşımaktadır.

Bu değişikliklerin son örneği; henüz 2018 yılında yürürlüğe konan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nın²⁴ uygulama sonuçları alınmadan 26 Nisan 2024 tarihinde kamuoyuyla paylaşılan Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’dir.²⁵ Program, içerdiği unsurlar açısından olduğu kadar dışarıda tuttukları bakımından da kamuoyunda yoğun şekilde tartışılmakta; çok sayıda sivil toplum örgütü, Program taslağının yayınlanmasından kısa süre sonra değerlendirme raporları yayınlamakta ve bu durumu eleştirmektedir.²⁶ Akademik anlamda ise bu satırlar kaleme alındığında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretimi de dahil bazı çalışmalar²⁷ yazılmış durumdaydı.

Yeni yayınlandığı göz önüne alındığında Program’la ilgili akademik çalışmaların olmaması anlaşılabilir bir durumdur. Ayrıca

¹⁶ Bk. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin (İstanbul: İthaki Yayınları, 2010).

¹⁷ Ivan Illich, *Okulsuz Toplum*, çev. Mehmet Özyay (İstanbul: Şule Yayınları, 2017).

¹⁸ Paulo Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi*, çev. Dilek Hattatoğlu - Erol Özbek (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016).

¹⁹ John Taylor Gatto, *Eğitim Bir Kitle İmha Silahı*, çev. Mehmet Ali Özkan (İstanbul: Edam, 2018); John Taylor Gatto, *Aptallaştırın Eğitimi*, çev. Serbun Behçet (İstanbul: Pedagoji Yayınları, 2018).

²⁰ Joel Spring, *Özgür Eğitim*, çev. Ayşen Ekmekçi (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017).

²¹ Türkiye’de din eğitiminin tarihsel süreci için bk. Halis Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2014); Mustafa Öcal, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017).

²² Tevhidi Tedrisat Kanunu (TTK) (Tevhidi Tedrisat Kanunu (TTK)), *Resmi Gazete 63 (6 Mart 1340) 430* (ts.); Milli Eğitim Temel Kanunu (METK) (Milli Eğitim Temel Kanunu (METK)), *Resmi Gazete 14574 (24 Haziran 1973) Kanun No. 1739* (ts.); Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (TCA) (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (TCA)), *Resmi Gazete 17863 (18 Ekim 1982) Kanun No. 2709* (ts.).

²³ Türkiye’de din öğretimi programlarında yaşanan değişimler için bk. Cemal Tosun, “Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programlarında Diğer Dinler” (Türkiye’de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği), Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, ts.), 655-672; Tuğrul Yürük, “Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Programlarında Farklı Din Anlayışlarına Ayrılan Yer”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/1* (2015), 69-86.

²⁴ Öğretim programının adı bundan sonra “2018 Programı” olarak ifade edilecektir.

²⁵ Bundan sonra “Program” olarak ifade edilecektir. Ayrıca dipnotlarda da Programın adı “MEB, Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM” şeklinde kullanılacaktır.

²⁶ Bk. TEDMEM, “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli” Ortak Metni ve Taslak Öğretim Programlarına İlişkin Değerlendirmeler (Türk Eğitim Derneği, 2024); ÖNDER, “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli” Değerlendirme Raporu (ÖNDER, 2024); DEM, “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli” Değerlendirme ve Öneriler (Değerler Eğitimi Merkezi, 2024); MEB, TYMM Öğretim Programları Ortak Metni (Ankara, 2024); EPAM, Türkiye Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metnine Dair Öneriler (İLKE, 2024); Maarif Platformu, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Müfredat Çalışmaları Hakkında Öneriler Raporu (Maarif Platformu, 2024).

²⁷ Bk. İbrahim Hakan Karataş, “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Hakkında”, *Alanyazın 5/1* (2024), 6-11; Emrullah Banaz, “2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı’nın Dijital Okuryazarlık Açısından İncelenmesi”, *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi 8/1* (2024), 279-290; İbrahim Halil Yurdakal, “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli: 2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı’nın (1, 2, 3 ve 4. Sınıflar) İncelenmesi”, *Temel Eğitim 24* (2024), 76-88; Muzaffer Üzümcü - Süleyman Abanoz, “Program Tasarımı Yaklaşımları Bağlamında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı”, *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi 12* (2024), 795-826.

literatürde genel anlamda din öğretimi programları ile ideoloji arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar da son derece sınırlıdır. Bu bakımdan temel problemini, “Program; birey ve toplum merkezli ideolojik unsurlar açısından nasıl bir yaklaşıma sahiptir?” sorusu oluşturan bu araştırmanın literatüre katkı sağlaması umulmaktadır. Elbette bu temel problemi derinlemesine inceleyebilmek adına Program’ın *kimlik, otorite, özgürlük, adalet-eşitlik, kendini gerçekleştirme* ile *epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme* açısından birey ve toplum merkezli ideolojiler bağlamında nasıl bir perspektife sahip olduğu sorularına da ayrı ayrı cevap aranacaktır. Zira araştırmanın temel amacı, Program’ı; birey ve toplum merkezli ideolojik unsurlar bağlamında sahip olduğu yaklaşım açısından incelemek ve Program’da *kimlik, otorite, özgürlük, adalet-eşitlik, kendini gerçekleştirme* ile *epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme* temalarının nasıl ele alındığını ortaya koymaktır.

1. Birey ve Toplum Merkezli İdeoloji Tasnifi

Araştırmada analiz kriterleri oluşturulurken Heywood’un *Siyasi İdeolojiler*²⁸ isimli kitabı merkeze alınmış, bu doğrultuda ideolojilerin temel özellikleri; bireyci ve toplulukçu benlik ve kültürün ayırt edici özellikleriyle ilişkilendirilerek birey ve toplum merkezli ideoloji sınıflaması²⁹ yapılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın *kimlik, otorite, özgürlük, adalet-eşitlik* ve *kendini gerçekleştirme* temaları; siyasi ideolojilerin bireyci ve toplulukçu benlik ve kültür özelliklerinden hareketle oluşturulmuştur. Araştırmanın altıncı teması olan *epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme* ise bilgiye yaklaşım ve bilginin sınıf ortamında sunulması noktasında bahsi geçen diğer temalardan ve siyasi ideolojilerin özelliklerinden hareketle tespit edilmiştir.

Bu adımlar doğrultusunda *birey merkezli ideolojilerin* en temel özelliğinin bireyin topluma öncelenmesi olduğu söylenebilir. Birey merkezli ideolojilerde; bireyin önemsenmesi, içsel yönlerine önem verilmesi gibi nitelikler *kimlik* temasıyla; özerklik, sınırlamaların olmaması, bağımsız benlik gibi özellikler *otorite* temasıyla; özgürlük, hoşgörülük olma, farklılıklara zenginlik olarak bakma, kendi eylemlerinin faili olma gibi kriterler *özgürlük* temasıyla; sosyal adalet, fırsat eşitliği, insan hakları gibi unsurlar *adalet-eşitlik* temasıyla; bireysel farklılıklar, kendini geliştirme, kendine saygı, keşfetme gibi özellikler de kendini gerçekleştirme temasıyla ilişkilidir.³⁰ Bilgiyi organize etme, akla ve eleştirel düşünceye önem verme, bilimsel bakış açısı gibi hususlar da *epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme* temasıyla iribatlıdır.

Toplum merkezli ideolojilerin en belirgin niteliği, toplumu bireye öncelemesidir. Bu doğrultuda topluluğu önceleme, uzlaşmacı olma, başkalarının ihtiyaçlarına duyarlı olma *kimlik* temasıyla; bütüncül, kolektif, başkalarına bağlı olma gibi nitelikler *otorite* temasıyla; öteki üzerinden hareket etme, ötekinin takdirini önemseme, bireyler arası ilişkileri önemseme *özgürlük* temasıyla; grup içindeki kaynakların eşit dağıtımı gibi nitelikler *adalet-eşitlik* temasıyla; uyum, iş birliği, gruba karşı sorumlulukların motive edici olması kendini gerçekleştirme temasıyla bağlantılıdır.³¹ Normatif bilgi, dinsel ve geleneksel bilginin öncelenmesi gibi özellikler de *epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme*yle ilişkilidir.

2. Yöntem

Araştırmada Program’ın birey ve toplum merkezli ideolojik unsurlar açısından nasıl bir yaklaşıma sahip olduğunun tespit edilmesi amaçlandığı için nitel araştırma yöntemlerinin kullanılması uygun görülmüştür. Bu bağlamda Program’ın ideolojik açıdan sahip olduğu mevcut durum, olduğu hâliyle ve derinlemesine ortaya konulmaya çalışıldığı için araştırmada *durum çalışması deseni*³² kullanılmıştır. Ayrıca Program; *kimlik, otorite, özgürlük, adalet-eşitlik, kendini gerçekleştirme* ile *epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme* şeklinde altı birim açısından incelendiği için *iç içe geçmiş tek durum deseni*³³ tercih edilmiştir.

²⁸ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler* (Ankara: Felix Kitap, 2020).

²⁹ Elbette siyasi ideolojiler çok farklı şekillerde tasnif edilmeye açıktır. Bu yüzden yaptığımız tasnifin mutlak olduğu iddiasında değiliz. Çünkü siyasi ideolojilerin özellikleri son derece girifttir. Bunun yanı sıra her ideoloji, farklı alt fraksiyonlara da ayrılmakta ve bunların da kendine ait özellikleri bulunmaktadır. Bu bağlamda yaptığımız tasnifte ideolojilerin birey ve toplum merkezli olacak şekilde temel özellikleri baz alınmıştır.

³⁰ Bireyci benlik ve kültürün *kimlik, otorite, özgürlük, adalet-eşitlik* ve *kendini gerçekleştirme* temaları bağlamındaki özellikleri için bk. Harry C. Triandis, “Individualism-Collectivism and Personality”, *Journal of Personality* 69/6 (2001), 907, 909, 912-917, 920-921; Hazel Rose Markus - Shinobu Kitayama, “Culture and The Self - Implications For Cognition, Emotion, and Motivation”, *Psychological Review* 98/2 (1991), 226-227, 229, 245-247; Geert Hofstede, “The Cultural Relativity of Organizational Practices And Theories”, *The Cultural Relativity of Organizational Practices And Theories* 14/2 (1983), 78-79, 85-86; Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikolojide Kuram ve Uygulamalar* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2022), 134.

³¹ Toplulukçu benlik ve kültürün *kimlik, otorite, özgürlük, adalet-eşitlik* ve *kendini gerçekleştirme* temaları bağlamındaki özellikleri için bk. Triandis, “Individualism-Collectivism and Personality”, 907, 909, 912-917, 920-921; Markus - Kitayama, “Culture and The Self - Implications For Cognition, Emotion, and Motivation”, 226-227, 229, 245-247; Hofstede, “The Cultural Relativity of Organizational Practices And Theories”, 78-79, 85-86; Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikolojide Kuram ve Uygulamalar*, 134.

³² Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 289-302; Ayrıca bk. John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018), 96-102; Berg, Bruce L., Howard, Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, ed. Aydın, Hasan (Konya: Eğitim Yayınevi, 2015), 323-341.

³³ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 301.

Araştırmanın çalışma birimini Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli oluşturmaktadır. Bu nedenle veri toplama tekniği olarak araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı metinlerin analizini sağlayan *doküman incelemesinden*³⁴ faydalanılmıştır. Program'ın sistematik, bütüncül ve derinlemesine analiz edilmesi için veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen bir *kontrol listesi* kullanılmıştır. Kontrol listesi, altı temel boyut ve on iki alt kriterden oluşturulmuştur. Bu altı temel boyut, birey ve toplum merkezli ideolojilerin derinlemesine analiz edilmesi için literatürden belirlenen kimlik, otorite, özgürlük, adalet-eşitlik, kendini gerçekleştirme ile epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme temalarıdır. Alt kriterler de her bir temayla ilgili birey ve toplum merkezli ideolojik unsurları tespit edecek şekilde kurgulanmıştır. Bu şekilde her temada bir birey, bir de toplum merkezli ideolojik unsurları yansıtmak üzere toplam altı birey, altı da toplum merkezli ideolojik unsurlarla ilişkili madde mevcuttur. Kontrol listesi oluşturulurken Program'ın derinlemesine analiz edilmesini sağlamak amacıyla sütun kısmı; DKAB öğretim programı ve programın yapısı olmak üzere iki ana bölümden ve bu bölümler de kendi içinde çeşitli alt kısımlardan oluşmaktadır. Bu bağlamda DKAB öğretim programı; temel felsefesi, temel yaklaşımı, vizyonu, özel amaçları, uygulanmasına ilişkin esaslar, programlar arası bileşenlerden; programın yapısı ise 9. sınıf, 10. sınıf, 11. sınıf, 12. sınıf unsurlarından teşekkül etmektedir.

Program, hazırlanan kontrol listesiyle *içerik analizine*³⁵ tabi tutulmuştur. Böylece Program'ın içinde saklı olabilecek gerçekleri ortaya çıkarma ve verileri sistemli bir şekilde değerlendirme imkânı elde edilmiştir. Verilerin raporlaştırılması esnasında Program'dan doğrudan alıntılara yer verilmiş ve bulgular sistematik şekilde sunulmuştur.

Araştırmanın bilimselliği için gerekli tüm hususlara azami düzeyde dikkat edilmiştir. Bu bağlamda *inandırıcılık* kapsamında dokümanlar araştırmacılar tarafından temin edilmiş, dokümanlar yeterli süreçte ve veriler sürekli birbiriyle karşılaştırılarak ve yorumlanarak değerlendirilmiştir. *Aktarılabirlik* için veriler ayrıntılı bir şekilde betimlenmiş; *tutarlılık* için tüm veriler kayıt altına alınmıştır. Ayrıca Program kontrol listesine göre analiz edilmiş ve literatürle kıyaslamalar yapılmıştır. *Teyit edilebilirlik* için de dokümanlar, notlar ve analiz raporları saklanmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde kontrol listesiyle incelenen Program'dan elde edilen veriler; kimlik, otorite, özgürlük, adalet-eşitlik, kendini gerçekleştirme ile epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme temaları bağlamında sunulacaktır.

3.1. Kimlik

Öğretim Programının Temel Felsefesi başlığı incelediğinde kimlik temasıyla ilişkili içeriklerin birey ve toplum merkezli ideolojik unsurlar açısından dengeli bir hacme sahip olduğu; ancak içeriklerin bağlamı dikkate alındığında toplum merkezli ideolojik unsurlara yönlendirecek anlamların daha baskın olduğu söylenebilir. Söz gelimi insanın anlam arayışına yapılan vurgular, birey merkezli ideolojik unsur olarak değerlendirilebilecekken bu ihtiyacın karşılanması noktasında geleneksel dinî kurumlara ve topluma yapılan atıf, toplum merkezli ideolojik unsurlar bağlamında yorumlanabilir. Bu nedenle Program'da bağlam açısından toplum merkezli ideolojik unsurların daha baskın olduğu görülmektedir: "İnsanın varoluşsal ihtiyaçlarının başında anlam arayışı gelir. Bu ihtiyacın karşılanmasında en büyük desteği geleneksel dinî kurumlar ve toplum sunmaktadır."³⁶ Ayrıca bu başlık altında toplum merkezli değerler ön plana çıkarılırken zamanın yönelimlerinin dikkate alındığı izlemi de verilmektedir. Örneğin 21. yüzyıl okuryazarlık becerilerinin sunulması, bu durumun bir göstergesi olarak okunabilir.³⁷

Öğretim Programının Temel Yaklaşımında birey ve toplum merkezli ideolojik unsurların yine dengeli olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda bireyin bilgiyi kendi hayatı için anlamlı hâle getirmesine, bireyin kabiliyetlerine ve bireyin deneyimlerine yapılan vurgular;³⁸ birey merkezli ideolojik unsurlara işaret ederken "... bireyin kabiliyetleri ile inanç ve değer dünyasına dair bir farkındalık..."³⁹ ifadesi, toplum merkezli ideolojik unsurlara yönlendirmektedir. Ayrıca "Diğer yandan da eğitim öğretim

³⁴ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 189; bk. Ramazan Sak vd., "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 227-256.

³⁵ Bk. Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006), 11-16; Orhan Gökçe, *Klasik ve Nitel İçerik Analizi Felsefe, Yöntem, Uygulama* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019); Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 242-254; Durmuş Ekiz, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2017); Michael Quinn Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Pegem Akademi, 2018), 252-253.

³⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM* (Ankara, 2024), 4. Tırnak içine alınan ifadelerdeki dil bilgisi yanlışları, doğrudan programa aittir, herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır.

³⁷ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 4.

³⁸ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 5-6.

³⁹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 6.

süreçlerinde “Erdem-Değer-Eylem” yaklaşımı ile bilgi, duygu ve davranış bütünlüğüne ulaşmak istenmektedir.”⁴⁰ ifadesinde de erdem değer eylem vurgusu, yine toplum merkezli ideolojik yaklaşımı çağrıştırmaktadır.

Öğretim Programının Vizyonunda sadece toplum merkezli ideolojik unsurlara ilişkin içerik bulunmaktadır. Bu bağlamda “... millî, manevi ve ahlaki değerleri benimseyen...”⁴¹ ifadesi, toplum merkezli ideolojik unsurlara gönderme yapmaktadır.

Öğretim Programının Özel Amaçlarında kimlik temasıyla ilişkili olarak sadece toplum merkezli ideolojik unsurlara yer verilmektedir. Örneğin millî, dinî, ahlaki, manevi değerlerin bireysel ve toplumsal hayata yansıtılmasının amaçlanması,⁴² bu bağlamda değerlendirilebilir.

Programın Uygulanmasına İlişkin Esaslar bölümünde kimlik temasıyla ilişkili olarak toplum merkezli içerikler bulunmaktadır. Bu bağlamda vatan, millet, bayrak, şehitlik gibi millî birlik ve beraberliği geliştiren değerlere yer verilmesi, toplum merkezli ideolojik unsurların kapsamına girmektedir.⁴³ “... Öğretim Programı'nda eğitim ve öğretim süreçleri; Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile hedeflenen öğrenci profiline uygun, millî ve manevi değerlerimizi tanıyan, geçmiş ve bugün arasında bağlantı kurarak geleceğe yön veren, yetkin ve erdemli öğrencilerin yetiştirilmesine hizmet edecek şekilde planlanır ve yürütülür.”⁴⁴ maddesi, buna örnek verilebilir.

Programlar Arası Bileşenler bölümünde kimlik temasıyla ilgili sadece toplum merkezli ideolojik unsurlara işaret eden ifadeler mevcuttur. Toplumsal ve kültürel özellikler ile millî ve manevi bilincin vurgulanması,⁴⁵ bu kapsamda ele alınabilir. “... millî ve dinî günler, bayramlar, önemli olaylar ile belirli gün ve haftalardan yararlanılarak öğrencilerin millî ve manevi bilinçleri geliştirilmelidir.”⁴⁶ ifadesi, buna örnek verilebilir.

Program'ın sınıf düzeylerine göre ünite bileşenleri kimlik teması bağlamında incelendiğinde birey ve toplum merkezli ideolojik unsurların olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda *Kavramsal Beceriler, Eğilimler, Sosyal Duyusal Öğrenme Becerileri ve Okuryazarlık Becerileri*⁴⁷ başlıklarındaki içerikler; birey vurgusundan dolayı kimlik teması kapsamında çoğunlukla birey merkezli ideolojik unsurlara işaret eder. Örneğin 9 ve 11. sınıf düzeylerinde⁴⁸ yer verilen sosyal-duygusal öğrenme becerilerinden kendine uyarılma,⁴⁹ bireye odaklandığı için birey merkezli ideolojik unsurlarla ilişkilendirilebilir. Buna karşın bahsi geçen başlıklarda toplum merkezli ideolojik unsurlara işaret eden örnekler de mevcuttur. Söz gelimi 9. sınıfta yer alan *İslam'da Ahlak İlkeleri* isimli 4. üniteye okuryazarlık becerileri arasında verilen *vatandaşlık okuryazarlığı*⁵⁰ toplum merkezli ideolojik unsurlara da göndermeler yapmaktadır.

Ünite bileşenlerinden *Değerler*⁵¹ başlığında da hem birey hem de toplum merkezli ideolojik unsurlara yönlendiren içerikler mevcutken; mahremiyet, mütevazılık gibi değerler⁵² birey merkezli ideolojik unsurlar bağlamında; sabır, yardımseverlik, vatanseverlik gibi değerler⁵³ daha çok toplum merkezli ideolojik unsurlar bağlamında yorumlanabilir.

*Öğretme-Öğrenme Uygulamaları ve Süreç Bileşenlerindeki birlik, beraberlik, yardımlaşma vurgusu*⁵⁴ toplum merkezli ideolojik unsurlara işaret etmektedir.

3.2. Otorite

Öğretim Programının Temel Felsefesi başlığında otorite temasıyla ilgili çok fazla içerik bulunmamaktadır. Bununla birlikte mevcut az sayıdaki içeriğin sadece toplum merkezli ideolojik unsurlara ait olduğu dikkat çekmektedir. Şu ifade, bu duruma örnek verilebilir: “Yeni nesillerin kendilerine sunulan önermeleri etik, ahlaki ve teolojik bir perspektifle değerlendirebilme yeteneği

⁴⁰ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 5.

⁴¹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 6.

⁴² Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 7.

⁴³ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 7.

⁴⁴ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 7.

⁴⁵ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 10.

⁴⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 10.

⁴⁷ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 24, 36, 56, 89.

⁴⁸ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 16, 24, 68.

⁴⁹ Bk. MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 103.

⁵⁰ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 28; Bk. MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 97.

⁵¹ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 24, 36, 64, 80.

⁵² MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 36, 48, 80; Bk. MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 80, 81.

⁵³ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 28, 44; Bk. MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 83, 89, 90.

⁵⁴ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 65, 67.

kazanmasında din ve ahlak öğretimine önemli bir rol düşmektedir.”⁵⁵ Burada din ve ahlak öğretimine yüklenen anlam, bir nevi onun otorite olarak algılanmasını beraberinde getirir. Ayrıca “...Öğretim Programı, din ve ahlak öğretiminde bireye tutarlı ve geçerli temellendirmelerle desteklenmiş güvenli öğrenme ortamları sunmaktadır.”⁵⁶ pasajı da bu konuda ilgi uyandırıcı bir yöne sahiptir. Çünkü bu ifadedeki “güvenli öğrenme ortamları” devletin bilgi noktasındaki otoritesine işaret eder.

Öğretim Programının Temel Yaklaşımında otorite temasıyla ilişkilendirilebilecek sadece bir içerik mevcuttur. “İslam dininin öğretimi, Kur’an ve sünnetin ortaya koyduğu temel ilkeler çerçevesinde yapılandırılmıştır.”⁵⁷ ifadesi; İslam’ın öğretiminin Kur’an ve sünnetin temel ilkelerine göre yapılandırılacağını ortaya koyduğu için bu kapsamda yorumlanabilir.

Öğretim Programının Vizyonunda otorite teması bağlamında toplum merkezli ideolojik unsurlarla ilintili bir içerik bulunmaktadır. “... dinin hayatı anlamlandırmadaki rolünü fark eden...”⁵⁸ ifadesi, bu kapsamda değerlendirilebilir. Zira burada dinin hayata anlam kattığına ilişkin ön kabul, bir nevi dinin otorite olarak kabul edildiğini gösterir.

Öğretim Programının Özel Amaçları başlığında otorite temasıyla ilgili sadece toplum merkezli ideolojik unsurlara yer verilmektedir. Bu bağlamda Hz. Muhammed’in örnekliliği ve dinin aile kurumuna verdiği öneme ilişkin maddeler,⁵⁹ otoriteyle ilişkili toplum merkezli ideolojik unsurlar olarak ele alınabilir. Zira örnek alınan bir kimse otorite olarak değerlendirilebilirken benzer şekilde dinin aileye önem vermesi ve bunun öğretime konu edilmesi de otorite olarak okunabilir.

Programın Uygulanmasına İlişkin Esaslar kısmında da toplum merkezli ideolojik unsurlara yer verilmektedir. Bu başlıktaki “... Öğretmenler ve ders kitabı yazarları için içerik çerçevesine ve öğrenme çıktılarına işaret eden bölümlerde tercih söz konusu değilken öğretim yöntemleri veya ölçme değerlendirme süreçlerinde konunun ve sınıfın şartları göz önünde bulundurularak tercihte bulunulabilir.”⁶⁰ maddesi dikkat çekicidir. Bu maddenin ilk ifadesinde öğretmenlerin içerik ve öğrenme çıktılarına müdahale edememesi, devletin otoritesi bağlamında yorumlanarak toplum merkezli ideolojik unsurlar kapsamında ele alınabilir. Ayrıca bazı konularda ihtiyaç hâlinde öğretmenin anlatımına yapılan atıflar⁶¹ da yine otorite kapsamında toplum merkezli ideolojik unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Programlar Arası Bileşenler başlığında otorite teması kapsamında öğrenci merkezli yaklaşımla ilgili içerikler mevcuttur. “Öğretme-öğrenme uygulamalarında öğretmenler; gerektiğinde öğrencilere kaynaklık eden bir “uzman”, öğrencilerin kendi öğrenmelerini izlemeye ve yönlendirmeye yardımcı bir “rehber” olmalı ve uygun öğrenme ortamlarını sağlamada etkin görev üstlenmelidir.”⁶² maddesi, bu minvalde birey merkezli ideolojik unsur kapsamında değerlendirilebilir. Ayrıca Program’da öğretmenin rehberliğine⁶³ sıklıkla atıflar yapılmaktadır. Bu bağlamda *Öğretme-Öğrenme Uygulamalarında* buna örnek olacak ifadeler bulunmaktadır: “Öğrenciler topladıkları bilgilerin doğruluğunu öğretmen rehberliğinde değerlendirir ve elde ettiği bilgilerden çıkarım yapar.”⁶⁴ Ayrıca bunu destekleyecek şekilde öğrencilerin öğrenme süreçlerine aktif olarak katılmasına yönelik ifadeler de vardır: “Öğrencilerin öğrenme sürecinde aktif rol almalarını teşvik eden etkileşimli ve uygulamalı etkinlikler düzenlenir.”⁶⁵

Sınıf düzeylerine göre ünite isimleri incelendiğinde bazı ünitelerin aynen kaldığı, bazılarının çıkarıldığı, bazılarının sınıf düzeylerinde değişiklikler yapıldığı, bazılarının yeni başlıklarla birleştirildiği ve bazılarının da yeni eklendiği⁶⁶ görülmektedir. Yapılan bu güncellemelerle yeni Program’da önceki programlara nazaran ünite adlarının inanç konularıyla daha çok ilişkilendirildiği; çok farklı olmasa da inanç konularına daha fazla yer verildiği söylenebilir. Bu durum toplum merkezli ideolojik unsurların Program’ın içerik bölümünde arttırıldığı şeklinde okunabilir. Çünkü İslam dini temelinde şekillenen bu içerikler, İslam dininin otorite olarak kabul edildiğini gösterir. Buna karşın *Din, Çevre ve Teknoloji* ile *Din, Felsefe, Bilim ve Sanat* üniteleri⁶⁷ Program’ın felsefe, amaç gibi bölümlerinde ifade edilen çağın getirdiklerine ayak uydurmaya hizmet edecek gibi durmaktadır.

⁵⁵ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 4.

⁵⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 5.

⁵⁷ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 6.

⁵⁸ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 6.

⁵⁹ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 6-7.

⁶⁰ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 7.

⁶¹ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 8.

⁶² MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 10.

⁶³ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 26, 38, 42, 78.

⁶⁴ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 87.

⁶⁵ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 31.

⁶⁶ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 12-13.

⁶⁷ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 12.

Dolayısıyla bu durum, birey merkezli ideolojik unsurlar kapsamında değerlendirilebilir. Ayrıca yeni eklenen *Din ve Aile* ünitesi⁶⁸ ise toplum merkezli ideolojinin yansıması olarak ele alınabilir. Zira böyle bir ünitenin varlığı, toplumun aileye verdiği önem ve birey açısından dinin yanında ailenin de otorite oluşunu yansıtmaktadır. Nitekim ünitenin içeriği incelendiğinde “Toplumun temelini aile olduğunu yorumlayabilme”⁶⁹ gibi öğrenme çıktılarının varlığı da bu düşünceyi desteklemektedir. Çünkü toplumun temelini aileyi koymak, onun bir otorite unsuru olarak kabul edildiğine işaret etmektedir. Ayrıca aile bütünlüğüne⁷⁰ ünite bileşenlerindeki değerler arasında da yer verilmektedir.

Program bileşenlerinden *Öğretme-Öğrenme Uygulamalarında* da yine toplum merkezli ideolojik unsurlara yönelik içerikler mevcuttur. Söz gelimi Allah'a karşı olan sorumlulukların vurgulanması, geleneksel İslam yorumuna paralel olarak Allah'ın bir otorite şeklinde sunumunu güçlendirmektedir: “Öğrencilerin insanın yaratılış amacının farkına vararak kendisine, ailesine, topluma ve Allah'a (cc) karşı sorumluluk bilinci kazanması beklenir.”⁷¹

3.3. Özgürlük

Özgürlük bağlamında incelenen *Öğretim Programının Temel Felsefesi* başlığında çok fazla içerik bulunmamakta; az sayıda içerikte de birey ve toplum merkezli ideolojik unsurlar açısından ciddi bir farklılaşmanın olmadığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda anlam arayışı noktasında insana yüklenen sorumluluk vurgusu,⁷² toplum merkezli ideolojik unsurlara gönderme yaparken bireyin özgünlük ve özgürlüğüne yapılan vurgu ise birey merkezli ideolojik unsurlarla ilişkilendirilebilir: “... Öğretim Programı bireyin özgünlük ve özgürlüğünü gözetken bir toplumsal bilinç geliştirmesine katkı sunmaktadır.”⁷³ Ayrıca bu ifadedeki bireyin özgünlüğü ve özgürlüğünün toplumsal bilinçle irtibatlandırılması, toplum merkezli ideolojik unsurların varlığını göstermektedir.

Öğretim Programının Temel Yaklaşımı başlığı altındaki *Eğitim Bilimsel Yaklaşımında* ifade edilen bireyin özgürlük ve özgünlüğü ile *Din Bilimsel Yaklaşımında* belirtilen kendi dini içerisindeki yorum farklılıklarını ve farklı inançları tanıma, kendi dini ve farklı dinleri betimleyici yaklaşımla öğrenme ve bunlarla ilgili nesnel metotla öğrenme⁷⁴ gibi ifadeler, özgürlük bağlamında birey merkezli ideolojik unsurları yansıtmaktadır. Zira bu ifadeler, farklılıklara alan açarak özgürlük alanı oluşturmaktadır. Bu başlıkta toplum merkezli ideolojik unsur kapsamında yine Program'ın felsefesinde olduğu gibi bireyin özgünlük ve özgürlüğüne yüklenen sorumluluk ele alınabilir: “... bireyin özgürlük ve özgünlüğünü esas alan etik sorumluluğu içermektedir.”⁷⁵

Öğretim Programının Vizyonunda özgürlük temasıyla ilgili “... farklılıklarla bir arada yaşama becerisi kazanmış bireyler yetiştirmek”⁷⁶ ifadesi, birey merkezli ideolojik unsurlar bağlamında yorumlanabilir. Zira farklılıklarla bir arada yaşama onlara özgürlük alanı tanıma becerisi kazandırma potansiyeli taşımaktadır.

Öğretim Programının Özel Amaçlarında özgürlük temasıyla ilişkili olarak hem birey hem de toplum merkezli ideolojik unsurlara yönlendiren maddeler mevcuttur. Örneğin; “İslam düşüncesindeki yorum farklılıklarını bir zenginlik olarak değerlendirmeleri ve bunlara saygı duymaları”⁷⁷ maddesindeki farklılıkları zenginlik olarak değerlendirme vurgusu, birey merkezli ideolojik unsurlara yönlendirirken “... aile bireylerinin birbirlerine karşı olan hak ve sorumluluklarını fark etmeleri”⁷⁸ maddesindeki hak ve sorumluluk ifadeleri de hem birey hem de toplum merkezli ideolojik unsurlarla ilişkilendirilebilir.

Öğretim Programının Uygulanmasına İlişkin Esaslar kısmında özgürlük temasıyla ilişkili olarak sadece birey merkezli ideolojik unsurların izdüşümüne rastlanmaktadır. Söz gelimi “Din, vicdan ve düşünce özgürlüğünü zedeleyici yaklaşım, tutum ve davranışlardan uzak durulur. Bu bağlamda öğrenciler dinî duygu ve düşüncelerini açıklamaya, programda yer alan dinî pratikleri yerine getirmeye zorlanmaz.”⁷⁹ ve “Öğrenciler insana, düşünceye, haklara, ahlaki olana ve kültürel mirasa saygı çerçevesinde davranmaya teşvik edilir.”⁸⁰ maddelerinde farklılıklara saygı esas olduğu için birey merkezli ideolojik unsurlarla ilişkilendirilebilir.

⁶⁸ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 13.

⁶⁹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 81.

⁷⁰ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 80; Bk. MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 75.

⁷¹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 18.

⁷² Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 4.

⁷³ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 5.

⁷⁴ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 6.

⁷⁵ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 6.

⁷⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 6.

⁷⁷ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 7.

⁷⁸ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 7.

⁷⁹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 8.

⁸⁰ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 8.

Ünitelerle ilgili olarak Program'ın yapısını oluşturan unsurlar özgürlük teması bağlamında incelendiğinde hem birey hem de toplum merkezli ideolojik unsurlara yönelik içeriklerin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda *Değerler* bölümündeki özellikle özgürlük⁸¹ değeri birey merkezli ideolojik unsurları çağrıştırırken sorumluluk ve dayanışma gibi değerler⁸² de toplum merkezli ideolojik unsurlarla bağlantılıdır. Buna karşın TYMM Öğretim Programları Ortak Metnindeki *Erdem-Değer-Eylem Tabloları*⁸³ incelendiğinde değerlerin hem birey hem de toplum merkezli ideolojik unsurları yansıtan nitelikler barındırdığı söylenebilir. Nitekim özgürlük değeriyle ilgili sunulan “Kişinin bağımsız olabilmesinin kendine yetebilmesi ile mümkün olduğunu fark eder.”⁸⁴ eylem ifadesi, birey merkezli ideolojik unsurken “Ülkenin bağımsızlığı için gerektiğinde fedakârlık yapar.”⁸⁵ eylem ifadesi, toplum merkezli ideolojik unsurdur. Benzer durum, diğer değerler için de geçerlidir.

Ünite bileşenlerinde özgürlük temasıyla bağlantılı içeriklere *Eğilimler* bölümünde de rastlanmaktadır. Bu bağlamda değerlerde olduğu gibi eğilimlerde de toplum merkezli ideolojik unsurlarla ilişkili olan sorumluluğa⁸⁶ yer verilmektedir. Özgün düşünme⁸⁷ ise birey merkezli ideolojik unsurları yansıtmaktadır. Ayrıca *Öğretme-Öğrenme Uygulamalarında* da yine hem birey hem de toplum merkezli ideolojik unsurlara yönelik içerikler mevcuttur. Sorumluluk bilinci kazanma, dayanışma ruhu kazanma, sorumluluklara uygun davranış sergileme gibi hususlar;⁸⁸ toplum merkezli ideolojik unsurlara; “... başkalarının özgürlüklerini ihlal etmez ve kişisel sınırlara saygı duyar.”⁸⁹ ifadesi ise birey merkezli ideolojik unsurlara örnektir. Süreç bileşenlerindeki dayanışma vurgusu⁹⁰ da yine toplum merkezli ideolojik unsurlara işaret etmektedir.

10. sınıfın *İslam Düşüncesinde İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Yorumlar* isimli 5. ünitesinde dinî yorum farklılıklarına yapılan vurgular üzerinden yorum farklılıklarının zenginlik olarak belirtilmesi, birey merkezli ideolojik unsurlardandır. Dinî yorum farklılıkları, bu ünitenin; *Öğrenme Çıktıları ve Süreç Bileşenleri, İçerik Çerçevesi, Öğrenme Kanıtları, Ön Değerlendirme Süreci, Köprü Kurma, Öğretme-Öğrenme Uygulamaları ve Zenginleştirme* başlıklarında⁹¹ ele alınmaktadır. *Öğretme-Öğrenme Uygulamalarındaki* “Öğrencilerin dinî yorum farklılıklarının zenginlik olduğunu, böylece İslam dininin tüm çağ ve coğrafyalarda yaşanabilir hâle geldiğini fark etmeleri ve bütünsel bir bakış açısına ulaşmaları amaçlanır.”⁹² ifadesi de dinî yorum farklılıklarının bir zenginlik olarak ele alındığını göstermektedir.

3.4. Adalet-Eşitlik

Öğretim Programının Temel Felsefesi başlığında adalet-eşitlik temasıyla ilgili sadece bir içerik mevcuttur. Bu içerik de birey merkezli ideolojik unsurlara işaret eden sosyal adaletle ilişkilidir. Bu bağlamda bireyin din ve ahlak öğretiminde sunulan kavramsal çerçevenin gerçek hayatla ilişkili olması ve transfer edilebilirliği vurgulanmakta ve adalet örneği verilmektedir: “Örneğin adalet kavramının öğretimi için terazi simgesi hâlâ geçerli olsa da günümüzde sosyal adaletle dair kullanılan kavram, görsel ve materyaller vb. daha anlamlı hâle gelmiştir.”⁹³

Öğretim Programının Özel Amaçları başlığında adalet-eşitlik temasıyla ilgili birey merkezli ideolojik unsurlara yönlendiren sadece bir içerik bulunmaktadır. Bu madde şu şekildedir: “İslam'ın evrensel mesajlarından adalet, eşitlik ve barış ilişkisini sentezlemeleri”⁹⁴

Program'ın bileşenlerinde adalet-eşitlik temasıyla ilişkili olarak daha çok birey merkezli ideolojik unsurlara yer verilmektedir. Bu bağlamda özellikle 10. sınıfın *İslam'ın Evrensel Mesajları* isimli 3. ünitesinde adalet ve eşitlik konusuyla ilgili; *Ünite Açıklaması, Değerler, Öğrenme Çıktıları ve Süreç Bileşenleri, İçerik Çerçevesi, Öğrenme Kanıtları, Temel Kabuller, Köprü Kurma, Öğretme-Öğrenme Uygulamaları ve Zenginleştirme* başlıklarında çeşitli içerikler⁹⁵ mevcuttur. Adalet ve eşitlikle ilgili içeriklerin çoğu, bu ünite

⁸¹ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 40, 44, 56.

⁸² Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 16, 36, 44, 56, 64.

⁸³ Bk. MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 74-90.

⁸⁴ MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 82.

⁸⁵ MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 82.

⁸⁶ Bk. MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 44, 48; Bk. MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 21.

⁸⁷ Bk. MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 60; Bk. MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 23.

⁸⁸ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 18, 23, 30, 46.

⁸⁹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 50.

⁹⁰ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 65.

⁹¹ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 53-55.

⁹² MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 54.

⁹³ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 4.

⁹⁴ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 7.

⁹⁵ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 44-47; Bk. MEB, *TYMM Öğretim Programları Ortak Metni*, 74.

olmakla birlikte farklı ünitelerde de yine bu unsurlara birey merkezli ideolojik unsurlar çerçevesinde yer verilmektedir. Öğretme-Öğrenme Uygulamalarında bulunan, “Öğrenciler adaletin doğruluk, denge, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, dürüstlük, tarafsızlık anlamlarına geldiğini bilerek sosyal hayatta adaletli olmaya özen gösterir.”⁹⁶ ifadesinde toplumsal unsurlara işaret eden noktalar bulunmasına rağmen birey merkezli ideolojik unsurların daha baskın olduğu görülür.

3.5. Kendini Gerçekleştirme

Öğretim Programının Temel Felsefesine kendini gerçekleştirme teması perspektifinden bakıldığında birey merkezli ideolojik unsurlara yer verildiği görülmektedir. Bu minvalde insanın anlam arayışının sıklıkla vurgulandığı ve Program'ın bunu gerçekleştirmeye katkı sağlamayı amaçladığı dikkat çekmektedir.⁹⁷ İnsanın anlam arayışına yapılan vurgunun kişinin kendini gerçekleştirme kapsamında ele alınıp birey merkezli ideolojik unsurlara yönlendirdiği söylenebilir. İnsan kişiliğinin bütünlüklü yapısı, kişiliği etkileyen farklı değişkenler, farklı yetenek alanları ve beceri gelişimi gibi hususların⁹⁸ üzerinde durulması da yine kişinin kendini gerçekleştirmesine katkı sağlayıcı unsurlardandır. Ayrıca insanı merkeze alan, beceri temelli, probleme dayalı, proje tabanlı, anlamlı öğrenme modeli gibi unsurlar⁹⁹ da yine bireyin kendini gerçekleştirmesini destekleyen ifadelerdir.

Öğretim Programının Temel Yaklaşımı başlığı altında sadece *Eğitim Bilimsel Yaklaşımı* bölümünde birey merkezli ideolojik unsurlara yer verilmektedir. Bu bağlamda Program'ın felsefesinde de belirtilen hususlarla benzer şekilde insanı merkeze alan, beceri temelli, probleme dayalı, proje tabanlı ve anlamlı öğrenme yaklaşım ve modellerinin, öğrenilen teorik bilgilerin anlamlı hâle getirilmesinin ve beceri türlerinin¹⁰⁰ altı çizilmektedir.

Öğretim Programının Uygulanmasına İlişkin Esaslar kısmında kendini gerçekleştirme temasıyla bağlantılı çeşitli içerikler bulunmaktadır. Bu içerikler, daha çok birey merkezli ideolojik unsurlarla ilişkilidir. Nitekim Program'ın beceri temelli olması, ölçme ve değerlendirme süreçlerinde bireysel farklılıklara göre alternatif uygulamalara imkân sunulması, zenginleştirme ve destekleme uygulamalarına yer verilmesi, konu ve sınıfın şartlarına göre öğretim yöntemlerinde tercihte bulunulmasına fırsat sunulması gibi maddeler;¹⁰¹ bireysel farklılıkların önemsendiğini göstermektedir. Bu nedenle de kendini gerçekleştirme bağlamında birey merkezli ideolojik unsurlarla ilişkilendirilebilir.

Kendi içinde *İçerik Çerçevesi*, *Öğrenme Kanıtları*, *Öğretme-Öğrenme Uygulamaları* ve *Farklılaştırma* şeklinde dört alt başlıktan oluşan *Programlar Arası Bileşenler* başlığında öğrenci gelişimini ve bireysel farklılıkları ön plana çıkaran yaklaşımlardan sıkça bahsedildiği ve kendini gerçekleştirme teması bağlamında birey merkezli ideolojik unsurların baskın olduğu görülmektedir.¹⁰² Ölçme değerlendirmeye ilişkin içeriklere yer verilen *Öğrenme Kanıtlarında* ölçme araçlarının çeşitliliğinin önemsenmesi, öğrencilerin farklı öğrenme becerilerinin merkeze alınması gibi noktalar,¹⁰³ bireysel farklılıkların dikkate alındığını gösteren hususlar olduğu için birey merkezli ideolojik unsurlar kapsamında ele alınmaktadır. Benzer durum *İçerik Çerçevesi*¹⁰⁴ ve *Öğretme-Öğrenme Uygulamaları*¹⁰⁵ için de geçerlidir. Bu başlıklarda da yine bireysel farklılıklar merkeze alınmakta; bu nedenle birey merkezli ideolojik unsurlar barındırmaktadır. *Öğretme-Öğrenme Uygulamalarında* iş birliği içinde çalışmaya yapılan vurgu¹⁰⁶ ise toplum merkezli ideolojik unsurlar bağlamında yorumlanabilir. Ayrıca sınıf düzeylerine göre yer verilen *Öğretme-Öğrenme Uygulamalarında* grup çalışmasına yönlendiren¹⁰⁷ ders işleme önerileri toplum merkezli ideolojik unsurlar kapsamında ele alınabilir. *Farklılaştırma*¹⁰⁸ başlığı Program'daki bireysel farklılıkların dikkate alındığının en açık göstergesidir. Nitekim *Farklılaştırma* başlığı altında sunulan *Zenginleştirme* ve *Destekleme* unsurlarında bireysel farklılıkları dikkate alan uygulamalara net bir şekilde yer verilmektedir. Bu uygulamalar, birey merkezli ideolojik unsurlar kapsamında değerlendirilebilir.¹⁰⁹ “... her

⁹⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 30.

⁹⁷ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 4.

⁹⁸ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 4-5.

⁹⁹ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 4-5.

¹⁰⁰ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 5.

¹⁰¹ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 7-8.

¹⁰² Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 8-11.

¹⁰³ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 9.

¹⁰⁴ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 8.

¹⁰⁵ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 9-10.

¹⁰⁶ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 9-10.

¹⁰⁷ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 26, 82, 91.

¹⁰⁸ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 9.

¹⁰⁹ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 27, 51, 74, 96.

öğrencinin kendine özgü yetenek, ilgi ve öğrenme stillerini tanıyarak kapsayıcı bir eğitim ortamı oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır.”¹¹⁰ ifadesi, buna örnek verilebilir. Buna karşın iş birliği ile çalışmaya yönelik ders işleme önerileri¹¹¹ ise toplum merkezli ideolojik unsurlarla ilişkilendirilebilir.

Ayrıca ünite bileşenleri içerisinde *Öğrenme Kanıtları* ve *Öğretme-Öğrenme Yaşantıları* bölümlerindeki bireysel farklılıklara dikkat çekilmesi ve buna uygun alternatifler sunulması¹¹² da birey merkezli ideolojik unsurlarla ilişkilendirilebilir.

3.6. Epistemik Yaklaşım ve Eleştirel Düşünme

Öğretim Programının Temel Felsefesi başlığında epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme temasıyla ilişkili olarak birey merkezli ideolojik unsurların baskın olduğu görülmektedir. Nitekim “Din ve ahlak öğretimi süreçlerinde bireyin bilişsel ve duyuşsal yeteneklerini geliştirebilmek için akli ikna edecek, kalbi mutmain kılacak yöntem, araç ve imkânlar önem verilmektedir.”¹¹³ ifadesindeki akıl vurgusu, birey merkezli ideolojik unsurlarla ilişkilendirilebilir. Ayrıca bireyin karşılaştığı önermelerin tutarlılığını ve geçerliliğini araştırmaya, sorgulamaya, edindiği bilgileri başka alana transfer etmeye yönelik vurgular¹¹⁴ da yine epistemik anlamda birey merkezli ideolojik unsurların varlığına delildir. Program’ın insanı merkeze alan, beceri temelli, probleme dayalı, proje tabanlı ve anlamlı öğrenme modellerine dayandığının belirtilmesi, kişinin kendini gerçekleştirme fırsat sunmasının yanında bilgiyi yapılandırmasına da hizmet ettiği için epistemik açıdan da birey merkezli ideolojik unsurlar kapsamında yorumlanabilir.

Öğretim Programının Temel Yaklaşımı başlığında epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme temasıyla ilişkili olarak sadece birey merkezli ideolojik unsurlar bulunmaktadır. Bu bağlamda *Eğitim Bilimsel Yaklaşım* bölümünde Program’ın felsefesinde de belirtildiği gibi bilginin bireysel ve toplumsal hayattaki işlevselliği, transfer edilebilirliği, sürdürülebilirliği, bilginin yapılandırılması gibi ifadeler,¹¹⁵ birey merkezli ideolojik unsurlardandır. Ayrıca beceri temelli eğitim vurgusu da bunu desteklemekte ve Program’a şu şekilde yansımaktadır: “... eğitimi belli bir bilgi kümesinin aktarımı olarak sınırlandırmamakta; bilgiye ulaşma, onu yeni durumlara uyarlama ve kullanma esnekliği sağlayan becerileri içermektedir.”¹¹⁶

Program’ın *Din Bilimsel Yaklaşım* başlığında dinden öğrenme ve din hakkında öğrenme yaklaşımlarının benimsendiğinin¹¹⁷ ifade edilmesi, epistemik açıdan birey merkezli ideolojik unsurlara işaret etmektedir. Zira bu yaklaşımlar, bir dini merkeze almadan objektif yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir. Ayrıca aynı başlıkta “... bilimsel bir yaklaşımla disiplinler arası bakış açısı”nın¹¹⁸ ele alındığının belirtilmesi de bu görüşü desteklemektedir. İlaveten birey merkezli ideolojik unsurlara işaret eden ve din okuryazarlığına yönlendiren içerik de mevcuttur: “... din ve ahlak konuları üzerinde düşünceleri ve tartışmaları teşvik edilerek öğrencilerin içinde yaşadıkları toplumu ve dünyayı daha iyi anlamaları, öğretim programının amaçlarından biridir.”¹¹⁹ Nitekim bu ifadenin peşinden tespitlerimizi destekleyecek nitelikte şu husus vurgulanmaktadır: “... öğrencilerin din, ahlak ve değerler hakkında elde edecekleri bilgi ve becerilerle dini ve ahlaki kavramları anlama ve yorumlama becerisi ve dini okuryazarlık kazanmaları; böylece kendi ahlaki ve manevi gelişimlerine katkı sağlamaları hedeflenmiştir.”¹²⁰

Öğretim Programının Vizyonundaki “... dinler ve inançlar hakkında doğru bilgi sahibi...”¹²¹ ifadesi, epistemik açıdan birey merkezli ideolojik unsurlara işaret etmektedir.

Öğretim Programının Özel Amaçları başlığı epistemik açıdan incelendiğinde birey merkezli ideolojik unsurlara çokça yer verildiği dikkat çekmektedir. “İslam dininin iman, ibadet ve ahlak esasları arasındaki ilişkiyi analiz etmeleri”,¹²² “Dinî ve ahlaki meseleleri İslam’daki temel bilgi kaynaklarından yararlanarak çözümlemeleri”,¹²³ “Din, felsefe, bilim ve sanat arasındaki ilişkiyi bütüncül

¹¹⁰ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 11.

¹¹¹ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 35, 39, 92.

¹¹² Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 66, 78.

¹¹³ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 5.

¹¹⁴ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 4.

¹¹⁵ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 5-6.

¹¹⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 5.

¹¹⁷ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 6.

¹¹⁸ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 6.

¹¹⁹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 6.

¹²⁰ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 6.

¹²¹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 6.

¹²² MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 6.

¹²³ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 6.

ve sistematik bir yaklaşımla değerlendirmeleri”¹²⁴ gibi ifadeler buna örnek verilebilir. Buna karşın toplum merkezli ideolojik unsurlara da göndermeler mevcuttur: “Yaşayan dünya dinlerinin tarihsel süreçlerini ve temel özelliklerini özetlemeleri”,¹²⁵ “Türk-İslam kültürünün oluşmasına ve yaşanmasına etki eden bazı önemli şahsiyetleri ve kurumları tanımları amaçlanmaktadır.”¹²⁶

Öğretim Programının Uygulanmasına İlişkin Esaslarda epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme temasıyla bağlantılı olarak sadece birey merkezli ideolojik unsurlar vardır. “... Öğrenciler bu metinleri ezberlemeye zorlanmaz.”¹²⁷ maddesi, bu bağlamda değerlendirilebilir. Zira ifade epistemik bağlamda normatif bilgiden ziyade öğrenmeyi merkeze alan bir yaklaşımın göstergesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca dinler, inançlar ve İslam düşüncesindeki yorumların; kendi kaynakları esas alınarak öğretime konu edilmesine yönelik madde¹²⁸ de yine bu çerçevede değerlendirilebilir. Çünkü bir bilgiyi temel kaynağından öğrenmek, birey merkezli ideolojik unsurlara yönlendirir.

Programlar Arası Bileşenler başlığında epistemik açıdan sadece birey merkezli ideolojik unsurlar bulunmaktadır. Farklı öğretim yöntem ve tekniklerine yer verilmesi ve temel dinî kaynakların kullanımının vurgulanması¹²⁹ buna örnek verilebilir.

Program'ın sınıf düzeylerine göre ünite içerikleri incelendiğinde epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme teması bağlamında hem birey hem de toplum merkezli ideolojik unsurlar vardır. Program'daki çoğu ünitenin sonunda ayetlerle ilgili *Öğrenme Çıktıları, Süreç Bileşenleri* ve *İçerik Çerçevesinin* bulunması buna örnek verilebilir.¹³⁰ Program'da temel metinlere yönlendirme söz konusu olduğu için bu durum, birey merkezli ideolojik unsurların yansımaları olarak değerlendirilebilirken Program'ın öğrenme çıktılarındaki ayetlerin mesajlarını özetleme¹³¹ vurgusu, normatif bilgiye işaret ettiği için toplum merkezli ideolojik unsurlar bağlamında yorumlanabilir. “İsra suresi 9. ayetin mesajlarını özetleyebilme”¹³² öğrenme çıktısı, bu duruma örnektir. Ayrıca Program'daki süreç bileşenlerinde ayette verilen mesajlarla ilgili unsurlar¹³³ da bilgiyi organize etmeye fırsat sunduğu için birey merkezli ideolojik unsurlara işaret etmektedir. 12. sınıf *İslam Düşüncesinde Tasavvufi Yorumlar* ünitesinde ele alınan Hucurât Suresi 10. ayetin mesajlarıyla ilgili süreç bileşenleri bu duruma örnek verilebilir: “a) Ayette verilen mesajlarla ilgili çözümleme yapar. b) Ayetin mealinde geçen konuları sınıflandırır. c) Ayette verilen mesajları açıklar.”¹³⁴

Öğretme-Öğrenme Uygulamalarında da öğrenme çıktılarını ve süreç bileşenlerini destekleyecek şekilde öğrencilerin bilgiyi yapılandırılmalarına ve yorum yapmalarına fırsat sunacak birey merkezli ideolojik unsurları yansıtan içerikler¹³⁵ sunulmaktadır. Öğrencilerin çıkarım yapmalarını sağlayacak içeriklere şu örnek verilebilir: “Öğrenciler ayetlerden hareketle Hz. Muhammed'in (sav) neden örnek alınması gerektiğiyle ilgili çıkarımlarda bulunur.”¹³⁶ Bununla birlikte toplum merkezli ideolojik unsurlara işaret eden bilginin aktarımını sağlayan içerikler¹³⁷ de bulunmaktadır. Öğrencilerin yapacakları çıkarımı yönlendiren öneriler de normatif bilgi kapsamında değerlendirilerek toplum merkezli ideolojik unsurlarla ilişkilendirilebilir: “Öğrenciler esmayihüsna'yı inceler ve Allah'ın (cc) aşkın bir varlık olmakla birlikte insana ve kâinata karşı ilgisiz olmadığı konusunda çıkarımda bulunur.”¹³⁸

Tartışma ve Sonuç

Birey ve toplum merkezli ideolojik unsurlar perspektifiyle incelenen Program'da temalar bazında farklı ağırlık noktalarının olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca temalarda birey ve toplum merkezli ideolojik unsurların toplandığı farklı odaklar görülmektedir. Bu bağlamda Program'dan elde edilen verilerle ilgili şunlar söylenebilir:

Birey ve toplum merkezli ideolojik unsurlar bağlamında incelenen Program'da *kimlik* teması özelinde hem birey hem de toplum

¹²⁴ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 7.

¹²⁵ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 7.

¹²⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 7.

¹²⁷ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 8.

¹²⁸ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 8.

¹²⁹ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 9-10.

¹³⁰ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 17, 41, 61, 90.

¹³¹ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 29, 41, 65, 85.

¹³² MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 77.

¹³³ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 37, 65, 81.

¹³⁴ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 90.

¹³⁵ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 63, 74, 95.

¹³⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 34.

¹³⁷ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 35, 62, 82.

¹³⁸ MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 42.

merkezli ideolojik unsurlar mevcuttur. Bununla birlikte özellikle millî, manevi ve ahlaki değerler ile birlik ve beraberliğe yapılan vurguların Program'da çokça olduğu dikkat çekmekte ve bu durum, kimlik teması açısından her ne kadar birey merkezli ideolojik unsurlara yer verilse de toplum merkezli ideolojik unsurların daha baskın olduğunu göstermektedir. Program'da toplum merkezli ideolojik unsurların yansıması olarak kimlik temasında paternalist¹³⁹ bir tavrın olduğu söylenebilir. Zira Program'da yetkin ve erdemli insan profilinin yetiştirilmesinde devletin istek ve arzularının bireyinkilere nazaran daha baskın olduğu anlaşılmaktadır. Program'a yönelik hazırlanan bazı raporlarda da bu bakış açısının etkisine vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda Maarif Platformunun raporunda yetkin ve erdemli insan yetiştirmek için “evrensel bilim kadar milli ve yerli içeriğe de yer vermeye çalışıldığı”¹⁴⁰ ifade edilerek mevcut yaklaşım hem tespit hem de takdir edilmektedir. Ancak bunu da yeterli görmeyen STK'lar vardır. Örneğin, ÖNDER'in hazırladığı değerlendirme raporunda Program'daki dinî ve millî değerlerin yeterli derecede ele alınmadığı eleştirisi dile getirilmektedir.¹⁴¹ Ayrıca Program'da inançla ilgili konuların doğal olarak çokça olması, öğrencilerin kimliklerini oluşturmada inanç ve toplum merkezli hareket etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu da toplum merkezli ideolojik unsurların birey merkezli ideolojik unsurlara nazaran Program'da daha görünür olmasına yol açmaktadır.

Program'da otorite teması bağlamında toplum merkezli ideolojik unsurlar daha baskın görünmekte; özellikle din, devlet ve aile sorgulanamaz otorite kaynakları olarak sunulmaktadır. Doğal dinî otoritelerin haricinde öğretmenlerin öğrencileri etkileme alanlarının sınırlandırılması, devletin otorite kılınına; aileye ve ailenin önemine ilişkin içeriklerin yoğunlaştırılması da ailenin otorite kılınına işaret eden yaklaşımlardır. Bununla birlikte öğretmenlerin rehberliğine ve çağın ihtiyaçlarına işaret eden zayıf vurguların varlığı, birey merkezli unsurların da tamamen devre dışı bırakılmadığını göstermesi bakımından not edilmelidir.

Öte yandan otoritenin yapısı bağlamında Program'da kısmen paternalist, çoğunlukla toplumu önceleyen bir yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. İçerik çerçevesi ve öğrenme çıktılarına işaret eden bölümlerde öğretmen ve ders kitabı yazarlarına herhangi bir salahiyet verilmemesi ve inançla ilgili konuların eleştirel düşünceden uzaklaştırılarak sunulması, bu kanaatimizi desteklemektedir. Bu durum, aslında salt bir devlet tercihi değil; aynı zamanda bazı toplumsal baskı gruplarının talebinin karşılanması olarak da okunabilir. Zira bazı dindar ve muhafazakâr eğilimli STK'lar devleti bu konularda daha güçlü bir tavır takınmaya zorlamaktadır. Nitekim EBSAM'ın raporunda mevcut otorite kurgusu yetersiz görülmekte, gençlik dönemindeki inanç krizi durumuna dikkat çekilerek din ve inanç konularının daha derinlemesine ele alınması gerektiği talep edilmektedir.¹⁴² Kuşkusuz bu yaklaşım, inanç krizinin bireyi ve onun değerler sistemini özgünleştirmekten ziyade toplumsal olanın devlet eliyle yetişmekte olan nesle aktarılmasıyla çözülebileceği yanılgısından kaynaklanmaktadır.

Program'a yeni eklenen *Din ve Aile* ünitesi¹⁴³ yine toplumsal beklentilerin bir cevabı olacak şekilde devletin aksiyon almasına örnek olarak okunabilir. Bu ünitenin varlığı, Türkiye'de son birkaç yılda bilimsel zeminden uzak bir şekilde gündemde tutulan aileyle ilgili tartışmaların devlet eliyle yönetilebileceği düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünceye göre ailenin toplumsal bir otorite olarak yeniden inşa edilmesi, toplumun ifsadını önleyecektir. Nitekim EBSAM'ın raporunda bu durum, önemli bir gelişme olarak değerlendirilmekte, hatta aile konusunun sadece tek bir üniteye ele alınmayıp değerler eğitimi kapsamında Program'ın geneline yayılması önerilmektedir.¹⁴⁴ Program'a yönelik öğretmenlerin görüşlerinde aile ünitesinin içeriğinin yetersiz görülmesi ve içeriğin artırılmasının önerilmesi¹⁴⁵ de dikkat çekicidir.

Otorite temasının toplum merkezli yansımalarından bir diğeri de merkezîyetçi tavidir. Program'da yer yer esnekliğe yönelik vurgular olmakla birlikte Program'ın alt metninde merkezîyetçi bir üslubun olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda okul temelli planlamaların Program'a bağlanması, Program yapısının detaylarının öğretmeni sınırlandırması, Program'ın hangi nedenlerle güncellendiğinin belirsizliği, ihtiyaç analizinin yapılmaması ve pilot uygulama olmaksızın tüm okullarda aynı zamanda uygulamaya konulması merkezîyetçi tavrın yansımalarıdır. Özellikle Program'ın hacminin artırılması, farklı raporlarda esnekliği zedeleyici bir durum olarak yorumlanmakta ve bu durum, eleştirilmektedir.¹⁴⁶ Çünkü hacmin bu kadar

¹³⁹ Paternalizm; bir kişi ya da bir grup insanın başkalarının yararına olanın ne olduğunu daha iyi bildiğine inanması ve kendi görüşünü karşı tarafa empoze etmesidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Christian F. Rostbøll, “Preferences and Paternalism on Freedom and Deliberative Democracy”, *Political Theory* 33/3 (2005), 370-396; Paternalizm aynı zamanda yukarıdan gelen, aşağıdakilere rehber ve destek olmak için uygulanan, babalarla çocukları arasındaki ilişkiyi model almış olan otoritedir. Bk. Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, 54.

¹⁴⁰ Bk. Maarif Platformu, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Müfredat Çalışmaları Hakkında Öneriler Raporu*, 4.

¹⁴¹ Bk. ÖNDER, “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli” *Değerlendirme Raporu*, 2.

¹⁴² Bk. EBSAM, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Değerlendirilmesi: Tespit ve Önerileri* (Ankara: Semih Ofset, 2024), I/150.

¹⁴³ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 13.

¹⁴⁴ EBSAM, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Değerlendirilmesi: Tespit ve Önerileri*, I/149.

¹⁴⁵ EBSAM, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Yeni Müfredat Taslağı Anketi Değerlendirilmesi: Tespit ve Önerileri* (Ankara: Semih Ofset, 2024), II/158.

¹⁴⁶ Bk. EPAM, *Türkiye Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metnine Dair Öneriler*, 2; DEM, “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli” *Değerlendirme ve Öneriler*, 7-8; TEDMEM, “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli” *Ortak Metni ve Taslak Öğretim Programlarına İlişkin Değerlendirmeler*, 6-7.

artması, öğretmenin sınırlarının belirginleştirildiğini ve esnekliğinin zayıflatıldığını, dolayısıyla bireye yeterince alan açma imkânının ortadan kaldırıldığını gösterir. DEM'in raporunda Program'ın detaycılığına ilişkin değerlendirme, Program'ın esneklik anlayışıyla örtüşmediğini ortaya koymaktadır: "TYMM kapsamında ortaya konulan beceriler çerçevesi aşırı detaycı, beceri setleri ve süreç bileşenleri yönüyle yoğun ve ilgili dersin, öğretmenin ve öğrencinin özelliklerini sınırlandırıp tekdüzeleştirilen bir yapıyı önermektedir. TYMM kapsamında referans alınan beceriler çerçevesi farklı ülke uygulamalarını eklektik ve yığma bir mantıkla içeren bir yapıya sahiptir."¹⁴⁷ Program'ın değiştirilme nedeninin belirsizliği de yine eleştirilere konu olmaktadır.¹⁴⁸ Benzer şekilde ihtiyaç analizinin yetersizliği ve pilot uygulamanın yapılmaması da Program'a yönelik olumsuz eleştirileri beraberinde getirmektedir.¹⁴⁹ Tüm bunlar, Program'ın merkezîyetçilik bağlamında toplum merkezli ideolojik hüviyete sahip olduğunun göstergesidir.

Özgürlük temasıyla ilgili olarak Program'da hem birey hem de toplum merkezli ideolojik unsurlar bulunmaktadır. Öğrencilerin özgünlük ve özgürlüklerine yapılan vurgular, farklılıkların zenginliğine yönelik ifadeler, birey merkezli ideolojik unsurlarla ilişkililikten sorumluluk, dayanışma gibi söylemler toplum merkezli ideolojik unsurlarla bağlantılıdır. Bu temada birey merkezli ideolojik unsurların daha yoğun olduğu, ancak arka planda toplum merkezli ideolojik unsurların da göz ardı edilmediği söylenebilir. Özgürlük temasında toplum merkezli ideolojik unsurlar bağlamında öğrencilere yüklenen sorumluluklar, toplumcu tavrın yansımaları olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu durum, erdemli ve yetkin insan üzerinden öğrencilere pek çok görev, sorumluluk ve nitelik atfedildiği¹⁵⁰ şeklinde eleştirilere de yol açmaktadır. Özgürlük temasıyla ilgili olarak merkezîyetçi tavrın varlığı, toplum merkezli ideolojik unsurlarla ilişkilendirilebilir.

Program'da *adalet-eşitlik* temasıyla ilgili çok fazla içerik bulunmamaktadır. Bununla birlikte mevcut içerikler, birey merkezli ideolojik unsurlarla daha fazla ilişkili görünmektedir. Yine de bireyi inşa edecek ve güçlendirecek temel vasıflardan olan adalet ve eşitlik konusunda Program'ın yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Zira bireyi önceleyen bir programın felsefesi, amaçları, uygulama esasları ve ünite bileşenleri gibi bölümlerinde adalet ve eşitliğe daha fazla atıf yapılması beklenirdi. Ne var ki, Program'a baktığımız zaman bu beklentinin asgari düzeyde kaldığını söylemek mümkündür.

Program'a *kendini gerçekleştirme* teması perspektifinden bakıldığında birey merkezli ideolojik unsurların toplum merkezli ideolojik unsurlardan daha baskın olduğu görülmektedir. Öğrenciler arası bireysel farklılıklara dikkat çekilerek bunu destekleyecek şekilde farklı öğretim yöntemleri önerilmesi ve ölçme değerlendirme süreçlerinde alternatifler sunulması buna örnektir. Bununla birlikte iş birliğine ve grup çalışmasına yönlendiren içerikler ise toplum merkezli ideolojik unsurlarla ilişkilendirilebilir. Program'da birey merkezli ideolojik unsurlar noktasında dikkat çeken en önemli yeniliklerden biri Farklılaştırma başlığına yer verilmesidir. Zira bu başlık,¹⁵¹ Program'ın çeşitli yerlerinde altı çizilen bireysel farklılıkların dikkate alındığının en açık göstergesidir. TEDMEM raporunda da zenginleştirme, destekleme gibi içeriklerin öğretmenlere kılavuzluk edeceği belirtilmekte; bunun özellikle öğretmenlerin kişisel ve mesleki yeterlilikleri bağlamında işlevsel olacağı ileri sürülmektedir.¹⁵² Buna karşın Program'da çeşitli okuryazarlık türleri olmasına rağmen din okuryazarlığı gibi DKAB dersiyile ilişkili okuryazarlık türlerine yer verilmemesi, kendini gerçekleştirme teması bağlamında bir eksiklik olarak yorumlanabilir. Nitekim EPAM'ın raporunda Program'da yer verilen okuryazarlık becerilerinin Program'daki bütüncüllük vurgusunu karşılayamadığına dikkat çekilirken okuryazarlığın teknik, bilişsel ve pragmatik bir zeminde ele alındığı ve insanın değer yüklü ve anlam arayıcı yönünün göz ardı edildiği; bu eksikliğin din ve ahlak okuryazarlığı gibi becerilerle giderilebileceği belirtilmektedir.¹⁵³ DEM'in raporunda da bu durumun Program'ın bütüncüllüğünü zedelediğine dikkat çekilmekte¹⁵⁴ ve insanın parçacı bir şekilde ele alındığına ve eğitimin mekanik bir işleyişe, öğrencinin de mekanik bir varlığa indirildiğine dikkat çekilerek¹⁵⁵ Program'daki tutarsızlıklara işaret edilmektedir. Bu durum, kuşkusuz öğrencilerin kendilerini gerçekleştirmeleri noktasında eksikliğe neden olacaktır.

Program'da *epistemik yaklaşım ve eleştirel düşünme* teması bağlamında hem birey hem de toplum merkezli içerikler mevcut

¹⁴⁷ DEM, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Değerlendirme ve Öneriler, 5.

¹⁴⁸ Bk. DEM, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Değerlendirme ve Öneriler, 2; TEDMEM, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Ortak Metni ve Taslak Öğretim Programlarına İlişkin Değerlendirmeler, 3, 10.

¹⁴⁹ Bk. ÖNDER, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Değerlendirme Raporu, 1; DEM, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Değerlendirme ve Öneriler, 1-2; TEDMEM, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Ortak Metni ve Taslak Öğretim Programlarına İlişkin Değerlendirmeler, 3; Karataş, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Hakkında", 9-10.

¹⁵⁰ Bk. Kemal İnal, *Eğitimde Yeni Muhafazakâr Restorasyon "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Müfredatının Eleştirisi ve "Okul Bazlı Müfredat" Önerisi (2024)*, 20.

¹⁵¹ Bk. MEB, *Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM*, 11.

¹⁵² Bk. TEDMEM, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Ortak Metni ve Taslak Öğretim Programlarına İlişkin Değerlendirmeler, 19.

¹⁵³ Bk. EPAM, *Türkiye Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metnine Dair Öneriler*, 1-2.

¹⁵⁴ Bk. DEM, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Değerlendirme ve Öneriler, 8-10.

¹⁵⁵ Bk. DEM, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Değerlendirme ve Öneriler, 3, 9.

olmakla birlikte birey merkezli ideolojik unsurların daha baskın olduğu söylenebilir. Bu bağlamda öğrencilerin bilgiyi yapılandırmasına ve çıkarımlarda bulunmasına işaret edilmesi ve bunu destekleyecek yöntem ve tekniklerin önerilmesi, birey merkezli ideolojik unsurların yansımalarıdır. Ayrıca temel kaynaklara yönlendirmeye, dinden ve din hakkında öğrenme yaklaşımlarına ve akla yapılan atıflar da bu bağlamda yorumlanabilir. Buna karşın mevcut bilginin özetlenmesi ve aktarılmasına ilişkin içerikler de toplum merkezli ideolojik unsurlara işaret etmektedir. DEM'in raporunda TYMM Öğretim Programlarının Ortak Metninde bilginin değişmezliğinin ele alındığına dikkat çekilmektedir.¹⁵⁶ Bu değerlendirme, Program'da epistemik açıdan toplum merkezli ideolojinin yansımalarından biri olarak görülebilir.

Program'da bu temayla ilişkili olarak birey merkezli ideolojik unsurlara işaret eden din okuryazarlığına atıf yapılmasına¹⁵⁷ rağmen TYMM Öğretim Programlarının Ortak Metnindeki okuryazarlık türleri arasında din okuryazarlığının bulunmaması, DKAB dersleri açısından bir eksiklik olarak yorumlanabilir. Zira bu durum, epistemik açıdan öğrencinin din konusundaki doğru bilgiye ulaşması noktasında boşluğa neden olacaktır.¹⁵⁸ Nitekim Aşlamacı'nın 21. yüzyılda din eğitiminin vaat ettikleri arasında din okuryazarlığı ve ahlak okuryazarlığını yerleştirmesi, düşüncelerimizi desteklemektedir.¹⁵⁹ Ayrıca din öğretimine ait özel alan becerilerinin yetersizliği de yine epistemik açıdan bazı noksanlıkları beraberinde getirecektir. EBSAM'ın raporunda DKAB dersine ait özel alan becerilerinin olmaması, din öğretiminin teknik açıdan ihmal edildiği şeklinde yorumlanmaktadır.¹⁶⁰ Benzer şekilde EPAM'ın raporunda da din öğretimine ait alan becerilerine yer verilmemesi bir eksiklik olarak eleştirilmektedir.¹⁶¹

Donanımlı, nitelikli ve güçlü bir toplumun varlığı, öncelikle bu niteliklere sahip bireylerin varlığına bağlıdır. Her toplumun kendi değer ve kimlik dünyasını anlamlandıran, özerkliğini geliştiren, farklılıklara hoşgörülle yaklaşan ve onların haklarına saygı gösteren, öz farkındalığı olan ve bu doğrultuda kendini zenginleştiren, bilgi, beceri ve yetkinliğini şekillendiren ve ne istediğini bilen bireylere ihtiyacı vardır. Bu vasıflara sahip bireylerden oluşan toplumun hem içeride hem dışarıda kendini bilen, kendine güvenen ve bağımlılığın azalmış güçlü bir toplum olması kaçınılmazdır.

Eğitimsel, toplumsal ve siyasal politika oluşturulurken bireyin öncelenmesi, birey merkezli ideolojik unsurları; topluma öncelik verilmesi de toplum merkezli ideolojik unsurları belirgin hâle getirir. Buradan hareketle donanımlı, nitelikli ve güçlü bireyler ile bu bireylerin bir araya gelmesiyle oluşacak güçlü toplum için birey ve toplum merkezli ideolojik unsurların politika geliştirme süreçlerinde belli bir dengede tutulması gerektiğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Program'da hem birey hem de toplum merkezli ideolojik unsurların bulunduğu görülmekte; bazı temalarda toplum, bazı temalarda ise birey merkezli ideolojik unsurların ön planda olduğu dikkat çekmektedir. Neticede Program'da bir denge arayışının bulunduğu; ancak bu denge arayışında toplum merkezli ideolojik unsurların birey merkezli ideolojik unsurlara göre daha baskın olduğunu iddia edebiliriz.

¹⁵⁶ Bk. DEM, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Değerlendirme ve Öneriler, 2-3.

¹⁵⁷ Bk. MEB, Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM, 6.

¹⁵⁸ Bk. EPAM, Türkiye Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metnine Dair Öneriler, 1-2; DEM, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Değerlendirme ve Öneriler, 8.

¹⁵⁹ Krş. İbrahim Aşlamacı, 21. Yüzyıl Becerileri ve Din Eğitimi Eleştirel Bir Yaklaşım (İstanbul: DEM Yayınları, 2023), 211-220.

¹⁶⁰ EBSAM, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Değerlendirilmesi: Tespit ve Önerileri, 1/150.

¹⁶¹ Bk. EPAM, Türkiye Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metnine Dair Öneriler, 2.

Kaynakça | References

- Akın, Mahmut Hakkı. Toplumsallaşma Sözlüğü. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.
- Althusser, Louis. İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.
- Aşlamacı, İbrahim. 21. Yüzyıl Becerileri ve Din Eğitimi Eleştirel Bir Yaklaşım. İstanbul: DEM Yayınları, 2023.
- Avery, Robert vd. (ed.). İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü. İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1991.
- Ayhan, Halis. Türkiye'de Din Eğitimi. İstanbul: DEM Yayınları, 2014.
- Bakırcıoğlu, Rasim. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü. Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.
- Banaz, Emrullah. "2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın Dijital Okuryazarlık Açısından İncelenmesi". Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi 8/1 (2024), 279-290.
- Berg, Bruce L., Howard, Lune. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. ed. Aydın, Hasan. Konya: Eğitim Yayınevi, 2015.
- Bilgin, Nuri. Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.
- Cevizci, Ahmet. Büyük Felsefe Sözlüğü. 2 Cilt. İstanbul: Say Yayınları, 2020.
- Creswell, John W. Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni. çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018.
- Crowther, Jonathan (ed.). Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- DEM. "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Değerlendirme ve Öneriler. Değerler Eğitimi Merkezi, 2024.
- Demirtaş, Hasan - Güneş, Hasan. Eğitim Yönetimi ve Denetimi. Ankara: Anı Yayıncılık, 2002.
- Eagleton, Terry. İdeoloji. çev. Müttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.
- EBSAM. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Değerlendirilmesi: Tespit ve Önerileri. II Cilt. Ankara: Semih Ofset, 2024.
- EBSAM. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Yeni Müfredat Taslağı Anketi Değerlendirilmesi: Tespit ve Önerileri. II Cilt. Ankara: Semih Ofset, 2024.
- Ekiz, Durmuş. Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık, 2017.
- EPAM. Türkiye Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metnine Dair Öneriler. İLKE, 2024.
- Freire, Paulo. Ezilenlerin Pedagojisi. çev. Dilek Hattatoğlu - Erol Özbek. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Gatto, John Taylor. Aptallaştırıcı Eğitimi. çev. Serbun Behçet. İstanbul: Pedagoji Yayınları, 2018.
- Gatto, John Taylor. Eğitim Bir Kitle İmha Silahı. çev. Mehmet Ali Özkan. İstanbul: Edam, 2018.
- Gökçe, Orhan. Klasik ve Nitel İçerik Analizi Felsefe, Yöntem, Uygulama. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Güneş, Hasan. Eğitim Bilimleri Terimleri Sözlüğü. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2015.
- Güneş, Hasan. Sosyoloji Terimleri Sözlüğü. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2016.
- Hançerlioğlu, Orhan. Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Hançerlioğlu, Orhan. Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013.
- Heywood, Andrew. Siyasi İdeolojiler. Ankara: Felix Kitap, 2020.
- Hofstede, Geert. "The Cultural Relativity of Organizational Practices And Theories". The Cultural Relativity of Organizational Practices And Theories 14/2 (1983), 75-89.
- Illich, Ivan. Okulsuz Toplum. çev. Mehmet Özyay. İstanbul: Şule Yayınları, 2017.
- İnal, Kemal. Eğitimde Yeni Muhafazakâr Restorasyon "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Müfredatının Eleştirisi ve "Okul Bazlı Müfredat" Önerisi (2024).
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikolojide Kuram ve Uygulamalar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Karataş, İbrahim Hakan. "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Hakkında". Alanyazın 5/1 (2024), 6-11.
- Maarif Platformu. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Müfredat Çalışmaları Hakkında Öneriler Raporu. Maarif Platformu, 2024.
- Markus, Hazel Rose - Kitayama, Shinobu. "Culture and The Self - Implications For Cognition, Emotion, and Motivation". Psychological Review 98/2 (1991), 224-253.
- Marshall, Gordon. Sosyoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- MEB. Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TYMM. Ankara, 2024.
- MEB. TYMM Öğretim Programları Ortak Metni. Ankara, 2024.
- Öcal, Mustafa. Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Öncül, Remzi. Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.

- ÖNDER. "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Değerlendirme Raporu. ÖNDER, 2024.
- Patton, Michael Quinn. Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri. çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Rosenthal, M. - Yudin, P. Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1972.
- Rostbøll, Christian F. "Preferences and Paternalism on Freedom and Deliberative Democracy". *Political Theory* 33/3 (2005), 370-396.
- Sak, Ramazan vd. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 227-256.
- Seyyar, Ali. Davranış Bilimleri Terimleri (Ansiklopedik Sözlük). İstanbul: Beta Basım, 2004.
- Silbey, Susan. Sosyoloji Sözlüğü. ed. Bryan S. Turner. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020.
- Spring, Joel. Özgür Eğitim. çev. Ayşen Ekmekçi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Şener, Esat. Hukuk Sözlüğü. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2001.
- TDK. Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- TEDMEM. "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" Ortak Metni ve Taslak Öğretim Programlarına İlişkin Değerlendirmeler. Türk Eğitim Derneği, 2024.
- Tosun, Cemal. "Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programlarında Diğer Dinler". 655-672. *Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları*, ts.
- Triandis, Harry C. "Individualism-Collectivism and Personality". *Journal of Personality* 69/6 (2001), 907-924.
- Üzümcü, Muzaffer - Abanoz, Süleyman. "Program Tasarımı Yaklaşımları Bağlamında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı". *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2024), 795-826.
- Yarmalı, Eyüp Sabri - Alp, Selçuk. Hukuk Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2011.
- Yayla, Atilla. Siyasî Düşünce Sözlüğü. Ankara: Adres Yayınları, 2005.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Yıldız, Zekeriya. Politika Sözlüğü. İstanbul: Timaş Yayınları, 2003.
- Yurdakal, İbrahim Halil. "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli: 2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın (1, 2, 3 ve 4. Sınıflar) İncelenmesi". *Temel Eğitim* 24 (2024), 76-88.
- Yürük, Tuğrul. "Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Programlarında Farklı Din Anlayışlarına Ayrılan Yer". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015), 69-86.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (METK), Milli Eğitim Temel Kanunu (METK). Resmi Gazete 14574 (24 Haziran 1973) Kanun No. 1739 (ts.).
- Tevhidi Tedrisat Kanunu (TTK), Tevhidi Tedrisat Kanunu (TTK). Resmi Gazete 63 (6 Mart 1340) 430 (ts.).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (TCA), Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (TCA). Resmi Gazete 17863 (18 Ekim 1982) Kanun No. 2709 (ts.).

EK: Maarif Modeli DKAB Öğretim Programı İdeoloji Temelli Analiz Kontrol Listesi¹⁶²

Temel Boyut	Alt Kriter No	İçerikler Alt Kriterler	DKAB Öğretim Programı					Programın Yapısı				
			Temel Felsefesi	Temel Yaklaşımı	Vizyonu	Özel Amaçları	Uygulanmasına İlişkin Esaslar	Programlar Arası Bileşenler	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
Kimlik	1	Bireyi önceleyen unsurlar										
	2	Toplumunu önceleyen unsurlar										
Otorite	3	Bireyi önceleyen unsurlar										
	4	Toplumunu önceleyen unsurlar										
Özgürlük	5	Bireyi önceleyen unsurlar										
	6	Toplumunu önceleyen unsurlar										
Adalet-Eşitlik	7	Bireyi önceleyen unsurlar										
	8	Toplumunu önceleyen unsurlar										
Kendini Gerçekleştirme	9	Bireyi önceleyen unsurlar										
	10	Toplumunu önceleyen unsurlar										
Epistemik Yaklaşım ve Eleştirel	11	Bireyi önceleyen unsurlar										
	12	Toplumunu önceleyen unsurlar										

¹⁶² Tablodaki gri renkli alt kriterler, birey merkezli ideolojilere; beyaz renkli alt kriterler, toplum merkezli ideolojilere aittir. Bu kontrol listesi, Prof. Dr. Bayramalı Nazıroğlu danışmanlığında Arş. Gör. Şeyma Turan tarafından hazırlanan doktora tezinde kullanılan "Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı İdeoloji Temelli Analiz Kontrol Listesi"nden esinlenerek hazırlanmıştır.

